

CÂTEVA CONSECINȚE ALE UNEI POSIBILE CLASIFICĂRI PARADIGMATICE

Ionuț Isac

Institutul de Istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca

Complexitatea personalității omului de știință (cu deosebire a celui creator în aria sa disciplinară de referință) stă astăzi la originea unor numeroase cercetări de ordin teoretic și empiric. Uneori este însă prea puțin luată în considerare situația că, dincolo de succesele practicii științifice de zi cu zi, personalitatea savantului-cercetător ascunde în profunzimile sale anumite ambiguități. Trecând de la subtilele analize calculatorii și manipulări experimentale la identificarea și conștientizarea unor presupuziții filosofice care îi ghidează gândurile în mod tacit; în fine, apoi, la lumea vieții cotidiene în care este nevoit – asemenea oricărui alt om – să trăiască, se vor releva anumite discontinuități sub aparenta ei continuitate. Departate de a accepta deliberat ideea metafizică a unui mister insondabil al ființării umane, psihologia, sociologia cunoașterii și creației științifice, respectiv epistemologia și filosofia științei par a nu conțeni, pe măsura trecerii timpului, să o demitizeze. Convingerea noastră referitoare la această chestiune este aceea că avansarea anumitor ipoteze din zona personalității omului de știință către paradigmele științifice, iar în final spre relația știință-filosofie, poate produce unele rezultate demne de luat în considerare.

Dacă *omul de știință* este și *om în viața cotidiană și filosof* (unul care se auto-conștientizează într-o mai mică sau mai mare măsură)¹, dacă *cunoașterea comună* este adesea presupusă ca inseparabilă de cunoașterea științifică – cu toate că este altceva decât aceasta din urmă –, atunci s-ar părea că nu mai rămâne nici o posibilitate de decelare a produselor activității științifice de cele ale vieții cotidiene. O asemenea pretinsă imposibilitate nu se susține însă decât cu prețul ruperii de realitate, care o infirmă.

¹ Atribuim savantului-cercetător contemporan acest epitet nu în sensul său tradițional, de „gânditor speculativ”, ci într-unul modern (sau, dacă, preferăm, post-modern), *metafilosofic*, pe care îl explicităm astfel: conștientizarea și asumarea critică (în variate grade) a unor presupuziții fundamentale, cu rol de idei-directoare, care depășesc cadrul strict al disciplinei profesate și sunt omniprezente în activitatea acestuia.

Pe de o parte, cunoașterea comună nu dispare nici un moment ca *semnificație* și *importanță* (ea fiind încorporată organic personalității cercetătorului, constituției sale natural-antropologice) ci, mai întâi, ca *performanță* solicitată de standardele de științificitate (paradigma în vigoare) în comunitatea savanților, la un moment dat.

Pe de altă parte, știința elaborează în fiecare perioadă semnificativă a istoriei sale modele tot mai complexe de performanță cognitivă, nivelul acesteia sporind neîncetat, cantitativ și, mai ales, calitativ. La un moment dat, cunoașterea comună devine totalmente incapabilă să mai satisfacă aceste modele, întrucât își pierde și *competența* necesară.

Sub aspectele competenței și performanței, comparând atât cunoașterea comună cu diferitele paradigme ale științei (în particular ale fizicii), cât și pe acestea între ele, rezultă două mari tipuri de atitudine umană în fața naturii: *neutralitatea epistemologică* și *angajarea epistemologică*.

Atitudinea de neutralitate epistemologică vine dinspre simțul comun², situat în lumea faptelor cotidiene, care realizează sporadic și spontan generalizări empirice, nesistematizate teoretic, acceptând realitatea mai mult ca un *dat*, fără a-și pune întrebări mai profunde despre structura acesteia ori despre rolul său în toată diversitatea realității. Printr-o atare atitudine, simțul comun și modalitatea sa predilectă de cunoaștere (*cunoașterea comună*) se interesează prea puțin de explicarea realității la modul veritabil, mulțumindu-se de obicei cu pseudo-explicații, care îi dau o orientare cât mai bună în cuprinsul ei. Cunoașterea comună este, de la un punct încolo, o *non-cunoaștere*, iar dacă vrea să-și depășească limitele inerente, ignorându-le – este o *falsă cunoaștere*. Dar, în măsura în care se menține în interiorul acestor limite, aceasta este o cunoaștere „pragmatică”. Există și o „filosofie” creată de simțul comun, asupra căreia atrăgea atenția Blaga, referindu-se la prezența *miticului* și *magicului* în procesul ideatic³. Elementele mitico-magice, stranii pentru gândirea filosofică modernă, sunt legate indisolubil de simțul comun.

² Semnificația consacrată la noi, într-un anumit timp, a acestui concept pare a fi următoarea: „Formă generală, medie de manifestare a *rațiunii*, prin care oamenii, cu toate deosebirile nivelului de instrucție și cultură, al opiniilor personale, recunosc cu toții un anumit număr de idei, principii și valori comune” (*Dicționar de filosofie*, București, Edit. Politică, 1978, p. 635). Oarecum similar îl caracterizează și Blaga: „Simțul comun apare ca o realitate psihologică spirituală. Simțul comun reprezintă o medie just echilibrată de reacțiuni intelectuale proprii unei colectivități umane, aceasta înțeasă mai curând ca masă omogenă, difuză și fără limite precise, decât ca o organizare diferențiată și de un profil deplin caracterizat” (*Despre conștiința filosofică*, Timișoara, Edit. Facla, 1974, p. 40). După cum va putea cititorul să constate, în materialul de față ne permitem să examinăm conceptul în discuție în sensuri și semnificații diferite, uneori chiar contrare acestora.

³ De pildă, ideea antică a simțului comun, după care Pământul ar fi plat. Astfel, Blaga consideră că „[...] gândirea filosofică izbutește prin mișcări ce-i sunt caracteristice și care îi reliefează profilul, să-l violezeze simțul comun, să-l suspende, să-l deruteze, și anume nu simțul comun sub forma conținuturilor sale accidentale, ci simțul comun sub aspectul structurilor sale fundamentale” (*Despre conștiința filosofică ...*, p. 52).

Atitudinea de neutralitate epistemologică a însoțit în știință paradigmele *antic-aristotelică* și *galileo-newtoniană*⁴, rămânând astăzi de interes pur istoric din cauza incompatibilității sale cu paradigma *cuantic-relativistă*⁵. Filosofia implicită a neutralității epistemologice s-a putut împăca cel mai bine cu știința antic-aristotelică, performanțele cognitive ale cunoașterii comune fiind deja depășite de știința galileo-newtoniană.

În acest sens, cunoscutul mit al lui Laplace despre demonul omniscient ilustrează clar absolutizarea înțelegerii mecanicist-cantitativiste a universului, fizica newtoniană prelungită prin *meta-fizică* până la ultimele sale consecințe. Se manifesta, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, presupuziția imposibilității principiale de schimbare calitativă a lumii, condiție în care obiectivitatea cunoașterii s-ar impune invariabil și zdrobitor, de o manieră, să-i spunem, extraumană oricărei conștiințe cunoscătoare. Sensul ideii de *neutralitate epistemologică* reiese cel mai bine din analiza supralicitării unui model de știință, în speranța condensării acestuia în criteriu pentru orice teorie viitoare, canon infailibil, ultim și definitiv pentru tot ce avea să urmeze. De exemplu, problema conținutului fizic al noțiunilor geometrice era considerată empiric-evidentă sau aprioric-evidentă tocmai datorită absolutizării cunoașterii științifice într-unul din momentele ei.

Pe plan filosofic, găsim influența acestui model în tentative de absolutizare teoretico-metodologică a unei specii filosofice: la Kant, care își considera sistemul drept temelie a oricărei metafizici viitoare ce va dori să se înfățișeze ca știință – cea a *sistemului idealismului critic transcendent*; la Hegel, care sistematiza fenomenologic evoluția Spiritului Absolut trecând prin natură și istorie, reversibili la el-însuși, pe trepte mereu superioare – aceea a *sistemului idealist-obiectiv speculativ*. Totuși, în ultimul caz, situația se schimbă: dialectica hegeliană lasă loc transformărilor calitative, evoluției și devenirii. Aici, demonul omniscient este Ideea Absolută însăși, ce va dobândi, în cele din urmă, conștiința statutului ei de absolut.

Descoperire a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, prin studiile lui Clausius, Carnot și Boltzmann, termodinamica a fost prima ramură a fizicii ce a pus sub semnul îndoielii legitimitatea universală a modelului mecanicist. Impunerea ei, dificilă, dar certă, ca bun câștigat al comunității oamenilor de știință, a adus în prim-plan dilema: mecanica clasică *sau* termodinamica? La ora actuală suntem în măsură să spunem că functorul corect este *și*, în domeniul și contextul bine precizat al fiecăreia. Prin consecințele ei filosofice, termodinamica dezvăluie slăbiciunile dialecticii hegeliene, permisivă pentru *creație, evoluție, devenire*, dar restrictivă pentru *distrugere, involuție, aneantizare*. Metaforic vorbind, mai

⁴ Denumirile acordate marilor paradigme științifice din istoria umanității respectă terminologia și unele sugestii blagiene.

⁵ Considerăm că Blaga a accentuat excesiv *continuitatea* dintre știința galileo-newtoniană și cea cuantic-relativistă, în detrimentul *discontinuității* dintre ele, deloc de neglijat.

dialectic gândiseră Heraclit și Vico; primul văzuse și „drumul în sus” și „drumul în jos” (pe care le considera ca fiind unul și același), iar al doilea sesizase atât „corsi”, cât și „ricorsi”. Heraclit a avut o genială intuiție a unei *dialectici a involuției*; peste două milenii, marele său admirator, Hegel, a ratat șansa elaborării unei asemenea dialectici, care ar fi dat seama mai exact de mersul naturii, în corelație firească cu *dialectica evoluției*, pe care a gândit-o și descris-o fără egal până atunci⁶. Asemenea intuiții geniale ale trecutului sunt acum, pe baza avantajului teoretico-metodologic și instrumentarului științifico-tehnic fără precedent, completate și ridicate la nivelul net superior al teoriilor și modelelor fizico-chimice și cibernetico-matematice.

Dincolo de teoretizările filosofice, relația dintre gândirea științifică și simțul comun face în zilele noastre obiectul unor numeroase cercetări psiho-sociologice. Ele pornesc de la un fapt, aparent inexplicabil și greu de acceptat: „ruptura de comunicare” în trecerea de la teoretic la empiric, de la un domeniu științific la altul, *de la știință la viața cotidiană*. Purtând cu sine o indiscutabilă încărcătură valorică, idealul de științificitate joacă un rol foarte important în dialogul științific, interiorizarea lui putând produce efecte foarte curioase și aparent inexplicabile (de genul „rupturii de comunicare”, nu numai în perimetrul propriu al științei, ci și în cazul trecerii de la teoretic la empiric, de la domeniile profesionalizate ale științei la viața cotidiană). S-a pus întrebarea: care este cauza pentru care dialogul științific se alterează treptat, imperceptibil, până devine un amalgam de monologuri incompreensibile, în cazul raportării la valori diferite și divergente? Ceea ce este și mai straniu, savanții aflați în atari situații încearcă escamotarea, eludarea rezultatelor științifice reale, denaturarea și interpretarea lor neconformă cu corectitudinea specifică metodologiei curente, până la limitele bunei-credințe. Analiza roadelor muncii creative ale unora dintre colegii lor este substituită cu argumente de ordin subiectiv, îndreptate uneori împotriva persoanelor care susțin teoriile noi.

Pentru o perioadă de timp relativ îndelungată, asemenea situații nu au putut fi explicate adecvat. Analize pertinente și studii de caz au demonstrat excepționala importanță a *presupozițiilor filosofice* în creația științifică. Mai mult decât atât, psihologia cognitivă, prin unele teorii ale sale – în special *teoria atribuirii* – aruncă o lumină nouă asupra acestor dezacorduri, relevându-ne obiectivări ale mecanismelor psihice ale „actorilor”. După C. Mamali, utilizarea unor elemente socio-cognitive, pe fundalul mentalității dialogale, poate clarifica discrepanța dintre modul de funcționare a raționalității cognitive față de problemele sale specializate și față de cele aparținând vieții de fiecare zi. Teoria atribuirii se referă la percepția și interpretarea de către indivizi a succeselor și eșecurilor lor (în particular a succeselor sau eșecurilor constructelor teoretice pe care le creează), la descoperirea sau insinuarea cauzelor acestora *înăuntrul* sau *în afara* personalității lor (pentru

⁶ Vezi în acest sens I. Irimie, *Șansa istorico-filosofică a unei dialectici a involuției*, „Revista de filosofie”, nr. 5, 1986, unde se discută condiționările unui asemenea „rateu” teoretic, cu concluzia finală a filosofării pe tema cuplului *entropie-negentropie (entropie-informație)*.

ultima situație fiind implicate în cazul dialogului științific grupurile sociale sau comunitatea științifică etc.). Dialogul dintre savanți și dintre savanți și oamenii obișnuiți prezintă în discuția de față un interes particular, pentru motivele sau cauzele pe care aceștia le pun la baza succeselor sau eșecurilor ideilor propuse, pentru felul în care înțeleg sau percep ei aceste cauze.

Pentru o relație *pozitivă* (*reușita* teoriei proprii), ei interpretează sau atribuie succesul acesteia *factorilor interni* sau *intrinseci* (exceleța teoriei, îndeplinirea impecabilă a standardelor de științificitate, calitățile personale generale care au realizat toate aceste obiective), în timp ce pentru *eșecul* teoriei proprii, atribuirea vizează *factorii externi* (opacitatea comunității savanților-cercetători, neînțelegerea de către mentalitatea științifică a vremii a ceea ce noua teorie și-a propus să demonstreze). Pentru o relație *negativă*, se produce inversiunea structurii explicative: succesele teoriilor altor savanți vor fi interpretate cel mai frecvent ca rezultatul unor condiții exterioare produselor activității lor, iar eșecul – unor caracteristici interne, imanente acestor teorii (insuficienta elaborare matematică sau interpretarea fizică lacunară, omiterea supunerii deducțiilor teoretice la suficiente și exigente probe experimentale etc.)⁷. Aceste idei, confirmate de cercetări teoretice și experimentale, conduc la concluzia că, *de regulă*, succesul este plasat în interior (interiorul factorilor de personalitate), iar eșecul în exterior (în „ceilați”)⁸.

⁷ Vezi C. Mamali, *Simplificarea tensiunilor generative sau optimismul ineficient*, „Românul liber”, noiembrie, 1991: „Aptitudinile, talentul, pregătirea, voința, vocația precum și efortul propriu sunt printre cele mai frecvente surse interne invocate pentru explicarea unui succes. Dimpotrivă, în cazurile de eșec, «locul de control» este plasat în mod predominant în mediu. Această interpretare preferențială nu operează doar în raport cu propriile acțiuni, ci și în raport cu acțiunile, opera, viața altora. De această dată selectarea elementelor explicative este predominant determinată de relația dintre interpret și interpretat. În cazul unei relații pozitive, succesul celui interpretat va fi explicat în mod precumpănitor prin factori interni, iar insuccesul prin factori externi. În cazul unei relații negative este de așteptat ca structura explicativă să fie inversată: succesul celuiilalt va fi interpretat ca fiind, în cea mai mare parte, un rezultat al condițiilor externe, iar insuccesul ca fiind aproape în exclusivitate datorat caracteristicilor interne ale celuiilalt. Cauzele acestor deformări sunt multiple ca și finalitatea lor personală sau socială”.

⁸ „În psihologia contemporană cercetarea modului în care indivizii își explică succesele și insuccesele lor, a modului în care percep, pricep și interpretează relația dintre auto-determinare și hetero-determinare a condus la ceea ce se numește *teoria atribuirii*. «Atribuirea» este tocmai acel proces prin care o persoană interpretează un «eveniment» ca fiind «determinat de anumite cauze»” (F. Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations*, New York, Wiley, 1958, p. 89, apud C. Mamali, *op.cit.*). Deci, în plan fenomenologic, dihotomia esențială, și în consecință alternativa cu care se confruntă fiecare individ, este: să fie predominant un „Pion” sau să fie predominant o „Origine”: „O Origine este o persoană care percepe propriul comportament ca fiind determinat de propria alegere; un Pion este o persoană care percepe comportamentul său ca determinat de forțe externe, dincolo de controlul său [...] Distincția este de ordin continuu, nu discretă – o persoană se simte *mai mult* ca o Origine în anumite circumstanțe și *mai mult* ca un Pion în alte circumstanțe” (R. De Charms, *Personal Causation. The Internal Affective Determinants of Behaviour*, London, Lawrence Erlbaum Associates, 1983, p. 274).

În științele naturii (mai ales în fizică) sunt deosebit de semnificative din acest punct de vedere situațiile de tranziție revoluționară în care declinul unei paradigme general-acceptate este urmat după un anumit timp de ascensiunea uneia noi, provocând suspiciuni ale unor savanți recunoscuți pentru înalta lor calificare și competență. Întrebarea care se pune este: ce anume le determină suspiciunile, care în general devin treptat încercări sistematice de blocare a afirmării noilor teorii *in statu nascendi*? Ce anume îi determină să le accepte la un moment dat ca pe dovezi irefutabile ale progresului științific? Am putea rezuma răspunsul în felul următor: cu cât teoriile și ideile științifice în genere au o mai mare simplitate logică, o putere superioară de explicație și predicție, sugerând teste experimentale mai severe și acoperind un câmp tot mai larg de investigație, cu rezultatul unificării a tot mai multe fapte și evenimente în aparență separate, cu atât au mai multe șanse să se impună mai rapid în atenția generală a comunității științifice, să se dezvolte din faza de descoperire până la a deveni elemente organice ale mentalității unei comunități științifice. Dar în realitate lucrurile nu sunt atât de simple. Așa cum evidențiază Th. Kuhn, în perioadele de tranziție interparadigmatică, un rol foarte important îl joacă anumiți factori non-matematici, nealgoritmizabili, cum ar fi anumite preferințe subiective, credințe sau convingeri personale ale savanților, alături de factorii sau argumentele raționale. De fapt, în aceste argumente raționale se ascund și se întrupează *valorile*, ceea ce s-a demonstrat în numeroase rânduri, când date experimentale identice au fost interpretate diferit, de savanți cu o pregătire sensibil apropiată. Știința contemporană – și, desigur, știința din toate timpurile – cuprinde nu numai *elemente obiective* (idei, teorii, ipoteze etc.), ci și *subiectivitatea* oamenilor de știință. Unii dintre ei își vor simți reputația periclitată de ascensiunea unor creații teoretice originale sau de idei noi pe care le-au întâlnit pentru prima oară. În decursul timpului se produc atât succese, cât și eșecuri ale noii paradigme, ce se confruntă cu paradigma consacrată. Eșecurile noilor teorii vor fi explicate prin neajunsuri de ordin *intern* sau *structural* (invocăm dezbaterile epistemologice Bohr-Einstein, cu variatele și repetatele încercări ale lui Einstein de a demonstra lipsuri de ordin formal ale mecanicii cuantice, iar apoi incompletitudinea descrierii realității fizice de către mecanica cuantică). Succesele vor fi puse pe seama unor *factori externi* teoriei sau pur și simplu ignorate (de exemplu, Einstein, Schrödinger și de Broglie au căutat întotdeauna soluții clasice la problemele mecanicii cuantice, fără a accepta în adâncurile conștiințelor lor consecințele fizice ale formalismului matematic cuantic, așa cum le-au arătat a fi membrii Școlii de la Copenhaga – Bohr, Born, Heisenberg și ceilalți).

Putem acum rezuma paradoxul astfel: *scepticismul metodologic* caracteristic spiritului oricărui savant veritabil se poate transforma într-un *dogmatism opac* față de noile descoperiri, chiar în cazul unor idei sau teorii la care cei ce își manifestă din plin această atitudine negativă au contribuit în mod decisiv. Odată constituite,

ele devin contrare idealului de științificitate și valorilor la care savanții oponenti au aderat cu mult timp în urmă. Dacă într-o fază de „incubație”, de „fermentare” a ideilor noi, când nu putea fi prevăzută evoluția produselor finale și finite ale cunoașterii științifice pe traiectorii indezirabile valorilor clasice, reprezentanții „opoziției” au dat curs efortului rezolvării problemelor consolidării creației teoretice fără teama dezacordului interior, în final ei se dezic de acestea, chiar cu prețul unor calificative puțin măgulitoare din partea unor colegi dornici să le promoveze într-o altă manieră. Aceasta pentru că obiecțiile amintite vin din interiorul personalităților celor care le emit. Ei vor fi tentați să creadă că succesele unei paradigme consacrate satisfac toate standardele recunoscute, acceptate de oricine, fără vreo îndoială. Dând expresie unei anumite „ideologii” a profesiei științifice, promovată de comunitatea științifică, respectiv unor anumite modalități de rezolvare a problemelor însușite academic prin intermediul autorităților științifice ale acestui mediu (manuale, profesori și, mai presus de toate, un anumit mod de gândire), savanții oponenti consideră structura internă a modului de a face știința, natura și valorile cunoașterii științifice ca unice, teorii și experimente binecunoscute, fiind presupuse infailibile. Dacă cineva va îndrăzni să le conteste prin contraargumente, i se vor pune la îndoială competența și buna-credință. Încercările sistematice de impunere a unor noi idei, valori și moduri de gândire (care reprezintă factori externi pentru știința constituită) pot fi ignorate pentru un timp, dar nimeni n-ar putea spune pentru câtă vreme anume o atare atitudine urmează a fi socotită rezonabilă. În fine, adăugând că omul de știință (în particular, oponentul la noile idei și valori) aparține unui anumit grup social, își formează o anumită conduită morală și opinii politice, face reflecții filosofice specifice – determinate, în ultimă analiză, de epoca istorică și structura societății în care trăiește –, este rezultatul unui gen determinat de educație etc., avem câte ceva din spiritul hipercomplex al disputelor științifice. Astfel, se constituie *prealabilul presupozitional-valorizator* (la care ne vom referi mai departe), cu o determinare multiplă și complexă, de care savantul nu este conștient decât în urma unor serioase analize psiho-logico-filosofice, dar care îl influențează decisiv în aprecierea problemelor în discuție.

Așa cum arată C. Mamali, la nivelul cunoașterii personale se pot întâlni tentative explicative fanteziste privind relația intern-extern față de un obiect cultural (fie acesta o teorie științifică), tentative care trebuie să devină, la rândul lor, obiect de cercetare științifică⁹. Opoziția amintită nu va rămâne un fenomen

⁹ „Aceste fenomene care sunt analizate în numeroase studii teoretice și experimentale riguroase, sunt semnificative pentru conștientizarea procesului complex al interpretării împlinirilor și eșecurilor care ne aparțin sau aparțin altora. Întrebările referitoare la «locul de control» al unor performanțe: sunt relevante nu numai din perspectivă psiho-socială ci și din perspectivă psiho-culturală. Dincolo de sursele fenomenologice valoarea acestor întrebări este generată de interacțiunea dintre înăscut și dobândit,

izolat, o excentricitate a unor minți – fie ele strălucite –, ci va deveni un material de reflecție. Pentru comunitățile științifice disciplinare, noile idei și teorii nu sunt nici produsul exclusiv al *tradiției*, nici al *inovației*; cel mai probabil, aceste interacțiuni imperceptibile (individ-mediul cultural) sunt diseminate în spațiile interferente: biologic, psihologic și socio-cultural completat, firește, cu perspectiva istorică –, conținând explicațiile dorite pentru fiecare aspect al problemei sau situației individuale (în ideea studiului de caz).

Controversele se vor focaliza asupra momentului inversiunii relației intern-extern (internalizarea sau interiorizarea unei noi teorii de către mințile savanților și corpusul cunoașterii obiective al științei). Acest moment rămâne încă o „cutie neagră” pentru filosofia și istoria științei. Fie acceptăm ideea incomensurabilității paradigmelor (Kuhn) și afirmăm imposibilitatea conceperii rașionale a inversiunii relației intern-extern, eventual o privim ca pe un act de „credință”, de „apostazie științifică”, fie ideea comensurabilității lor (à la Toulmin) printr-un anumit limbaj, trecerea enunțată păstrează o anumită doză de mister. Ce anume îl determină pe un savant oarecare, până la acel moment oponent deschis și intransigent față de noua teorie, să devină unul dintre susținătorii ei?

dintre biologic și cultural, dintre personalitate și mediu. La nivelul cunoașterii personale, al interpretărilor subiective referitoare la relațiile dintre factorii interni și factorii externi se pot întâlni explicații extravagante și exclusiviste – care pot considera un anumit obiect cultural ca fiind rodul exclusiv al factorilor interni, sau dimpotrivă al condițiilor externe. La rândul lor însă, aceste explicații pătinoare trebuie să devină ele însele obiect al cunoașterii științifice, fapt pe care îl încearcă *teoria atribuirii*. Din acest punct de vedere analiza fenomenologică trebuie completată de analiza caracteristicilor obiective ale structurilor și proceselor biologice, psihologice și social-istorice care dau forma concretă interacțiunii personalitate-mediul în general și a celei dintre creator și mediu cultural în special. Când scopul este cel al înțelegerii caracteristicilor obiective ale interacțiunii personalitate mediu, interpretările monocrome explicațiile reductioniste se marginalizează treptat singure și devin ele însele obiect de explicat... O serie de autori au avertizat în mod justificat că ar fi greșit să se încerce să se evalueze «contribuția pură» a celor două categorii de factori în procente. În fapt ne aflăm în fața unui «circuit coevolutiv» deosebit de complex care implică interdependențe multiple între datele individului și cele ale mediului» (Ch. J. Lumsden, E.O. Wilson, *Genes, Mind and Culture. The Coevolutionary Process*, Cambridge, Harvard University Press, 1981, p. 237–249, apud C. Mamali, *op.cit.*).

Autorul român continuă analiza sa, scriind: „Chiar și în interiorul punctelor de vedere clar divergente, cum sunt concepția psiho-genetică a lui J. Piaget și apriorismul lingvistic al lui N. Chomsky, relația dintre factorii interni și cei externi ai dezvoltării este non-exclusivist și nuanțat abordată. Am făcut aceste precizări deoarece în cazul unor analize asupra unor personalități științifice, artistice, filosofice și operelor lor, câștigurile teoretice dobândite în studiul relației condiții interne-condiții externe sunt uitate și înlocuite cu interpretări simplificatoare și afirmații categorice. În astfel de cazuri, o serie de ipoteze științifice care se recunosc reciproc ca fiind complementare sunt preluate izolat și devin puncte de vedere exclusiviste în tratarea unei probleme particulare. Complementaritatea unor factori explicativi este anulată și redusă la existența unui singur element. Se poate considera că operarea în diferite cazuri particulare cu constructe teoretice valide nu este întotdeauna lipsită de riscuri. Există o serie de elemente socio-cognitive care pot deforma un construct teoretic valid în procesul aplicării lui la un caz particular. Fenomenul este destul de frecvent și el devine cu atât mai important cu cât el nu ocolește nici măcar pe specialiștii cei mai antrenați”.

În orice caz, succesele atribuite noilor teorii se vor datora acum caracteristicilor lor organice. Asemenea programării neuronale ca factor bio-psihic (Th. Kuhn), selecției teoriilor pe baza unui criteriu logico-epistemologic (K. Popper), mentalitatea culturală și simțul istoric al probei timpului joacă roluri foarte importante în procesul ascensiunii unei noi paradigme.

Nu mai puțin importantă, relația omului de știință cu simțul comun relevă, la rândul ei, amănunte semnificative; mai ales pentru că simțul comun aparține personalității sale în mod natural. Fără a relua strălucirile analize ale lui L. Blaga asupra specificului filosofiei și relației acesteia cu simțul comun (respectiv, atitudinea științifică față de simțul comun), amintim doar concluziile sale, pe care le acceptăm fără rezerve: știința „violează” simțul comun fragmentar și sporadic, în timp ce filosofia îi anulează însăși esența, natura sau modul lui de a fi. Adăugăm că teoriile științifice cu o mare încărcătură de raționalitate filosofică reușesc același lucru (de pildă, teoria relativității și mecanica cuantică).

Trăsăturile naturale ale savantului subliniază activitatea sa de fiecare zi. El nu va deveni niciodată o mașină, fie ea una gânditoare, pentru că nu se poate dezice de natura sa umană. Dar tot atât de adevărat este că savantul-cercetător nu își va împlini destinul său fără „punerea între paranteze” a simțului comun, fără a-i aduce corecții până la o esențială „violare” (situația teoriilor științifice revoluționare, cu o structură filosofică bogată). De obicei, simțul comun se află pe poziții conflictuale cu cunoașterea științifică, cuceririle raționalității științifice fiind cel mai adesea de neînțeles pentru el (a se vedea analiza despre relația știință-simțul comun din perspectiva clasificării blagiene a paradigmatelor științei). Asemenea rupturi apar nu numai în contextul exersării spiritului critic în interiorul științei, ci mai ales în procesul trecerii de la lumea activității teoretice, a teoriilor, tratatelor și laboratoarelor la lumea vieții cotidiene, a omului de fiecare zi¹⁰. Pentru omul de

¹⁰ C. Mamali, *op.cit.*, p. 13: „Problema esențială din punct de vedere cognitiv... apare în întrebarea: De ce anumite câștiguri teoretice ale gândirii științifice, deși acceptate, însușite și de multe ori practice sunt, uneori simplificate până la reducionism în abordarea unor cazuri particulare? Cum se explică excluderea unui important potențial explicativ al unor constructe teoretice când sunt aplicate unor cazuri particulare sau în alte domenii? Care sunt factorii care determină erodarea uneori a unor structuri teoretice valide chiar în procesul aplicării lor? Consider că o mentalitate dialogală activă cuplată cu antrenarea spiritului critic sunt necesare unui mediu cultural și pentru asigurarea unor transferuri adecvate dintr-un univers de discurs în altul și de la un nivel de abstractizare la altul. Astfel de rupturi se pot produce nu numai în cazul exercitării spiritului critic ci și în procesul trecerii din «lumea laboratorului» și cea a «activității teoretice abstracte» pe de o parte, în «lumea vieții cotidiene» pe de altă parte. Psihologul M. Todea, a cărui primă formație universitară a fost de fizician atomist, relevă discrepanțele între modul de funcționare a raționalității în confruntare cu problemele de specialitate și respectiv cu cele din viața cotidiană: «Uneori observăm inconsistențe clare între modul în care oamenii de știință argumentează în tratatele lor teoretice și modul în care mințile lor care au structuri seculare, funcționează după cum se observă în conversațiile lor zilnice» (M. Todea, *Man, Robot and Society. Models and Speculations*, Boston, Martinus Nijhoff Publishing, 1982, p. 223). „Deci – adaugă autorul – existența unor constructe teoretice valide și cunoașterea acestora nu constituie garanții automate ale aplicării lor adecvate atunci când se face trecerea de la general la

știință, lipsa de consistență dintre raționamentele desfășurate în articole, studii și tratate științifice, pe de o parte, respectiv conversațiile cotidiene, pe de altă parte, este mai semnificativă decât aceea dintre modalitățile de conceptualizare și raționare care apar în diferite discipline științifice. În timp ce corpusul intern al științei se caracterizează prin trăsături comune sau, cel puțin, printr-o *intenționalitate strategică de științificitate*, relația dintre raționalitatea științifică și simțul comun se situează într-o zonă de adversitate tradițională, pe atât de veche pe cât este de veche istoria demersului științific.

Simțul comun vede știința ca pe ceva hazardat și inutil; precum filosoful, omul de știință trebuie să fie un personaj desprins de viața „normală”, de neînțeles în sinea lui. Scopurile și mijloacele activității sale sunt de nepătruns. El are o sumă de trăsături fantastice, fiind izolat într-un „turn de fildeș” față de oamenii obișnuiți. Într-o atare situație, mai devreme sau mai târziu, el urmează să-și găsească nebulonia sau chiar moartea, neînțeles (mai trebuie oare adăugat?), într-o bibliotecă sau o cameră retrasă, plină cu cărți și instrumente. Ca produs constituit, știința este ceva ineficient pentru soarta lumii, ceva bun numai pentru cei inițiați, a căror viață și activitate urmează, eventual, a fi deplânsă. Observăm deci că simțul comun provoacă știința în numele unor repere presupuse suficiente și acceptate de toată lumea.

La polul opus, știința critică simțul comun prin argumente metateoretice și filosofice, fără a ignora locul și rolul acestuia în viața omului obișnuit, dar și a savantului. Adevăratul spirit științific consideră examenul atent al realității ca pe ceva natural pentru scopurile sale. Așa cum scria M. Eliade¹¹, este simptomatic faptul că savanții veritabili nu s-au manifestat niciodată disprețuitori față de oamenii obișnuiți, însă aceștia din urmă i-au judecat adesea pe oamenii de știință, ignorându-le ideile, idealurile și suferințele. Aceștia din urmă nu s-au retras niciodată în singurătatea intimă a laboratoarelor și bibliotecilor pentru că ar fi desconsiderat societatea, ci pentru că simțeau într-adevăr nevoia de liniște și echilibru al gândirii, pe care știința le pretinde în egală măsură. Dacă de atâtea ori capodoperele lor de creație s-au transformat în manifeste împotriva mentalităților înguste, cauza trebuie căutată în interiorul geniului lor, care va lumina mereu cultura umanității. Nici Galileo Galilei, nici Descartes, Spinoza, Newton sau alții n-au acționat ostentativ, chiar dacă au resimțit puternic neînțelegerile care îi înconjurau. Depășindu-și epoca, ei au rămas oamenii timpului lor.

particular, de la «lumea abstracțiilor» la «lumea de zi cu zi», de la un domeniu la altul. În acest proces, intervin multe elemente de natură socio-cognitivă care merită a fi explicitate. Astfel de explicitări pentru a fi realizate, au nevoie de o mentalitate dialogală”.

¹¹ Vezi M. Eliade, *Oceanografie*, București, Edit. Humanitas, 1991, cap. *Despre bărbații superiori*, p. 110: „Superstiția turnului de fildeș, a izolării, a disprețului față de contemporani nu s-a născut din orgoliul celor câtorva mari creatori (care cu adevărat n-au fost înțeleși de contemporani), ci din psihoza tuturor rataților «superiori», din inflația de originali, din romantismul frondei. Un Leonardo da Vinci sau un Spinoza nu s-au plâns că sunt «neînțeleși»; nu s-au retras în celula lor de studiu din disprețul pentru «mediu», care nu le poate prețui superioritatea. Au dus o viață solitară pentru că erau într-adevăr preocupați de anumite gânduri care se cereau adâncite și maturizate în liniște. Dar ei nu s-au retras ostil. N-au dat să înțeleagă altora că sunt «neînțeleși»”.

Nu putem să nu remarcăm analogia dintre *simțul comun* și *gândirea științifică matură*, într-o paradigmă de cunoaștere bine dezvoltată și consacrată. Avem în vedere tocmai „reperele”, presupuse a avea valabilitate universală. Aici știința și simțul comun se întâlnesc într-o rezonanță de mentalitate și presupoziii valorizante, pentru că cel de-al doilea are și el opțiuni valorice și devine – neconștientizat sau numai parțial conștientizat – o componentă de bază a rațiunii savantului-cercetător. Oare nu întâlnim în dezbaterile și confruntările provocate de ascensiunea unei noi paradigme argumente ale simțului comun invocate de apărătorii standardelor de științificitate în vigoare? Nu apelează ei la argumente vizând concretul sensibil, accesibil omului în viața de fiecare zi? (De exemplu, experimentul mental al lui Schrödinger cu motanul închis în cutie, care ar trebui, conform teoriei mecanicii cuantice, să fie în același timp pe jumătate viu și pe jumătate mort!). Nu se manifestă ei cu reticență față de ideile nou propuse? (Declararea principiului complementarității ca absurditate ininteligibilă este un alt exemplu elocvent). Desigur, lista aceasta ar putea fi prelungită.

Explicația ne pare a fi una singură: cunoașterea științifică într-o paradigmă consacrată se impune savanților ca o a doua natură, adevărurile ei fiind acceptate după un timp ca niște adevărate dogme, tot atât de tiranic pe cât i se impun simțului comun dogmele datului empiric. Dar, cum am arătat anterior, simțul comun nu dispare din personalitatea omului de știință, ci se include în ea într-o manieră transfigurată dar activă. Se produce o mixtură a simțului comun cu adevărurile științifice consacrate și acceptate, un schimb de calități al cărui rezultat este că primul devine „cultural-recesiv” iar ultimele „natural-dominante”. Atâta vreme cât operează în paradigma dominantă, omul de știință rezolvă probleme și se confruntă numai cu un număr redus de anomalii, el abordează realitatea din jurul său ca pe ceva natural, față de care conștiința sa nu opune nici o rezistență. În situația teoriilor revoluționare, care modifică temeliile paradigmei în vigoare, propunând în final una nouă, simțul comun transfigurat se trezește și reacționează ca la un stimul periculos. El încearcă contestări de tot felul, fără teama apelului la argumente ridicole (în fond, pseudo-argumente), asemenea manierei vieții de fiecare zi. Numai reflecția conștientă și sistematică în timp, analiza riguroasă a faptelor și ideilor științifice poate disocia spiritul științific de automatismele simțului comun, cu efecte de multe ori nocive.

Putem concluziona provizoriu în sensul că existența constructelor teoretice valide nu implică obligatoriu și imediat aplicarea lor ireproșabilă la trecerea spre realitatea empirică¹². Subliniem diferența fundamentală dintre transferul conceptual *inter-disciplinar* (în interiorul corpusului științei) și cel *extra-* sau *trans-disciplinar* (din interiorul corpusului științei către lumea vieții de fiecare zi). A reformula și recrea ideile și teoriile științei în limbajul mentalității cotidiene, considerăm că este imposibil și indezirabil în același timp. Dacă anumite idei generale transcend în

¹² C. Mamali, *op.cit.*, p. 13.

timp cadrul strict al științei, pătrunzând în viața și mentalitatea cotidiană, asemenea anumitor aplicații experimentale, nu este nici un motiv pentru simțul comun de a-și lua dreptul emiterii judecăților de valoare asupra cunoașterii științifice. Între aceste două extreme se va păstra mereu *o diferență ontologică*, manifestă în cel mai înalt grad tocmai atunci când o falsă identitate va tinde să dea tonul.

Atitudinea de angajare epistemologică este diferită și opusă celei precedente, fie în varianta cunoașterii comune, fie în aceea a științei antic-aristotelice sau galileo-newtoniene. Ea pornește de la ideea că o problemă nu este numai aceea pe care o ridică *obiectul* cunoașterii¹³, ci însăși modalitatea ajungerii la aceasta, aparatul conceptual, modelul matematic și semnificațiile sale fizice, așa cum sunt înțelese și dezvoltate de *subiect*. Marile paradigme ale cunoașterii științifice contemporane (cu deosebire în fizică) au apărut și s-au dezvoltat datorită supunerii la analiză a unor presupoziiții „interne” ale vechilor paradigme, considerate de imensa majoritate a savanților ca fiind perpetuu valabile și inatacabile.

Din acest motiv, la nivel individual, o mare importanță o are conștientizarea de către savant (ori de către colegii acestuia) a presupoziițiilor pe care el le împărtășește, respectiv explicitarea lor cât mai riguroasă, în scopul delimitării acestora de prejudecățile omului din viața de toate zilele și excluderii acestor prejudecăți din circuitul științific. Ignorarea prejudecăților, asociată neexplicitării presupoziițiilor, conduce la o „fuziune” nedorită: compromiterea interpretării, a viziunii de ansamblu asupra descoperirilor făcute. Istoria fizicii secolului al XX-lea oferă triste exemple ale implicațiilor politice naționalist-șovine în cadrul celui de-al III-lea Reich, rezultate din exaltarea „fizicii germane”, cu consecința dezlănțuirii față de „fizica evreiască”, condamnată la exil și dispariție.

Angajarea epistemologică înseamnă, deci, și analiza reacției atitudinale a gândirii teoretice față de un anumit context problematic, pe o anumită treaptă de dezvoltare a științei. S-a considerat în mod tradițional că, fiind o cunoaștere dezanropomorfizată a realității, cunoașterea științifică încearcă evitarea la maximum a impulsurilor subiective în înregistrarea faptelor observate, apoi pe parcursul explicației și predicției. Empirismul (pozitivismul) logic formula exigența descrierii maximal-obiective a faptelor, cristalizată în enunțuri sau propoziții de tipul „protocolului de observație”. Astfel, ar rezulta că, dacă exigențele științifice-standard sunt respectate integral, faptele observate se impun cu necesitate și universalitate oricărei conștiințe cunoscătoare, interpretarea lor neputând fi alta decât una *univocă* la nivelul întregii comunități științifice.

O atare situație caracteriza bine situația din paradigma clasică a științei, galileo-newtoniană, regăsindu-se și la periferiile nucleului paradigmatic cuantic-relativist. Reflecțiile epistemologice, metodologice și filosofice declanșate de

¹³ Utilizăm în acest context sintagma de „obiect al cunoașterii” nu pentru a indica o separare netă a acestuia de subiect, ci în scop oarecum pedagogic, pentru a insista asupra importanței subiectului în cunoaștere.

aparitia teoriei relativității și mecanicii cuantice au demonstrat, însă, că standardele unanim recunoscute și aplicate pentru observarea fenomenelor investigate științific nu pot da seama de interpretările diverse, de multe ori contradictorii acordate fenomenelor (să invocăm aici doar celebra dispută epistemologică Bohr-Einstein asupra completitudinii mecanicii cuantice care viza, de fapt, caracterul *neclasic* al acestei teorii). *Judecățile de fapt* (existență) sunt dissociabile, dar nu total de *judecățile de valoare* formulate de omul de știință; între ele se stabilește o relație de *intercondiționare reciprocă* cauzal-circulară, rezultând imposibilitatea decelării unui punct de plecare „prim” și „nud” de valorizare. Fenomenele există ca atare (de pildă, tranzițiile cuantice sau chiar mult-comentatul caracter „corpuscular” și „ondulatoriu”¹⁴ al microsistemelor), dar modul de selectare, studiere și interpretare al lor depinde de un *prealabil presupozitional-valorizator*¹⁵, cu atât mai manifest cu cât contextul problematic este mai variat, se află mai departe de nucleul explicativ al paradigmatelor anterior cunoscute, pretinzând mai multă inventivitate creatoare și imaginație.

Noua atitudine face ca evidențele empirice sau apriorice să dispară; odată cu ea, intră în discuție înseși fundamentele. Nu mai există *dat ca atare*, în afara oricărui dubiu rezonabil, ci un *dat condiționat de ceva*, care trebuie supus investigației și fie integrat în cunoașterea anterioară, fie declarat încă insuficient cunoscut în lumina a ceea ce se știe deja. O asemenea atitudine *critic-constructivă*, specifică științei secolului al XX-lea, s-a născut în paradigma cuantic-relativistă. Dacă știința galileo-newtoniană considera ca evident modul său de a vedea realitatea, știința cuantic-relativistă a identificat marea problemă chiar în *natura acestei realități*, în *particularitățile definiției ale realității fizice față de realitatea obiectivă*, respectiv *caracteristicile interacțiunii dintre lumea fizică și cea nonfizică*, infinit mai subtile și mai problematice decât se bănuise anterior.

Timp de câteva secole, de la Galilei și Newton până la Einstein, fizica s-a dezvoltat într-o paradigmă căreia i se conferise o valoare absolută. Această îndelungată evoluție științifică a luat sfârșit odată cu teoria relativității și mecanica cuantică, cele două mari creații ale geniului științific, deschizătoare de noi orizonturi, încă dificil de comensurat. Presuposițiile esențiale ale idealului clasic al fizicii au continuat să dăinuie însă în mințile unor mari savanți, deciși să le apere ca pe bunul cel mai de preț, în confruntarea cu noile presuposiții, susținute de teoreticieni nu mai puțin prestigioși. De pildă, dialogul epistemologic Bohr-

¹⁴ Folosim aceste denumiri din rațiunea exclusivă a frecvenței lor în literatură, conștienți de inadecvarea de fapt a acestora la lumea microcosmosului cuantic.

¹⁵ Acest prealabil îl înțelegem ca fiind constituit din cunoașterea și experiența anterioară, structura psihic-comportamentală, coordonatele generale și detaliate ale personalității savantului-cercetător; el depinde și de educația științifică și cultura generală a omului de știință, de modelul cultural și mentalitatea unei anumite societăți sau comunități disciplinare, fiind pluri-determinat (*cognitiv-gnoseologic, psihologic, sociologic, praxiologic, cultural-axiologic*).

Einstein era susținut de presupuziții filosofice tacite, parțial neconștientizate, diferite și opuse, adânc înrădăcinate în personalitatea fiecăruia, clarificate abia *post festum*¹⁶.

O primă ruptură cu idealurile fizicii clasice a realizat-o teoria relativității; n-a fost, totuși, o ruptură radicală. Relativitatea spațio-temporală a unui sistem de referință nu excludea menținerea vechilor accepțiuni acordate ideii de obiect al teoriei, vechiul criteriu de realitate, indistinția dintre referenții conceptelor de *realitate obiectivă* și *realitate fizică*. De asemenea, rămăneau în picioare exigențele clasice de descriere a realității investigate.

Oricât ar părea de ciudat și inacceptabil, nici teoria cuantică nu a reprezentat dintru început o ruptură totală cu fizica clasică. Contrar a ceea ce s-a crezut până la sfârșitul anilor 1970, descoperirea cuantei de acțiune de către M. Planck în 1900 nu avea o semnificație neclasică explicită. După cum a arătat Th. Kuhn, rezonatorii erau considerați ca emițători și absorbanți de energie în mod *continuu*, conform ecuațiilor lui Maxwell. Ideea *discontinuității* cuantice a fost demonstrată în anii 1906–1908 de către Einstein și Ehrenfest, acceptată de însuși Planck abia în 1909–1910 și aplicată la studiul căldurii specifice la temperaturi joase începând din anii 1911–1912. Abia mecanica cuantică în interpretarea standard a Școlii de la Copenhaga (Bohr, Heisenberg, Born ș.a.) a realizat *discontinuitatea deplină* cu modelul clasic, reprezentând totodată și o *conștientizare* a acestei discontinuități. Totodată, prin virtutea dialecticii imanente actului științific, interpretarea standard a indicat și punțile de *continuitate* cu paradigma clasică.

Mecanica cuantică venea să contrazică principiul independenței complete a obiectelor și proceselor fizice de condițiile observării, datorită acțiunii perturbatoare a actului măsurării asupra caracteristicilor de stare ale microsistemelor, admis fiind caracterul discontinuu al emisie și absorbției de energie. Această perturbare făcea imposibilă atribuirea de valori bine definite tuturor mărimilor fizice, realizarea unei explicații principial exacte, univoce și exhaustive a fenomenelor fizice pe baza determinismului clasic. În cadrul fizicii clasice, acțiunile perturbatoare la nivel microscopic – cruciale pentru noile modalități de descriere a tranzițiilor de stare prin cuanta de acțiune – erau nu numai neglijate, dar nici măcar bănuite, descrierea fenomenelor fizice dobândind norme generale considerate absolute, imuabile¹⁷. Mutația provocată de mecanica cuantică a fost înțeleasă de interpretarea standard ca un *sistem de restricții* pentru conceptele clasice, fiind dovedite *limitele de aplicabilitate* ale vechilor teorii, astfel încât formalismul matematic să poată funcționa necontradictoriu.

Distincția dintre *relația dispozitiv experimental-sistem fizic* și *relația subiect-obiect* acredita ideea că obiectul fizic considerat „în sine”, izolat, era doar o idealizare a trecutului. Descrierea completă a microsistemelor este posibilă doar în

¹⁶ Vezi M. Flonta, *Perspectivă filosofică și rațiune științifică. Presupuziții filosofice în știința exactă*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1985, partea a II-a, passim.

¹⁷ *Ibidem*, p. 151–153.

contextul mai larg al pregătirii, interacțiunii și înregistrării. Mărimile proprii ale microsystemelor sunt relativizate la mijloacele de observare, aparatul de măsură fiind exterior fenomenului, iar instalația de pregătire prealabilă – parțial înglobată în fenomenul respectiv¹⁸.

Ca un corolar al acestor analize și clarificări conceptuale, a apărut problema *realității fizice*, distinctă de problema tradițională a *realității obiective*. Lui Einstein i s-a reproșat identificarea acestor concepte atunci când susținea *postulatul realismului fizic*, înțelegând prin *realitatea fizică* – „realitatea obiectivă independentă de observator”. Or, realitatea fizică în sensul de *realitate ca obiect al teoriilor fizicii, sistemul de referință al teoriilor fizicii*, nu mai putea fi identificată cu simpla existență exterioară, întrucât realitatea unei descrieri obiective a fenomenelor pretinde cu necesitate integrarea ansamblului condițiilor experimentale.

Obiectivarea formalismului matematic și a aparatului conceptual devine în aceste condiții o *problemă metodologică* (inexistentă în fizica clasică, fiindcă atunci aranjamentul experimental nu influența obiectivarea amintită). S-a impus așadar distincția dintre *conceptul general-filosofic de „realitate obiectivă”* – care reflectă o atitudine generală față de existență – și *conceptul metodologic specific de „realitate fizică”*. Primul apare în analiza relației subiectului cu lumea în general; al doilea, în analiza relației dintre teoria fizică și obiectul său¹⁹.

Distincția *realitate obiectivă – realitate fizică* implică o alta, aceea dintre *obiectul real și obiectul științei*. Existența este alcătuită din mulțimi de obiecte, potențial accesibile și cognoscibile, însă numai parțial și limitat, în fiecare moment al diacroniei istorice a cunoașterii. Știința își dedică cercetările acestor mulțimi de obiecte, problematizându-le treptat caracteristicile și interacțiunile, transformându-le în câmpuri sau domenii de studiu predilecte, prin intermediul disciplinelor specializate care le clasifică după caracteristici comune. Până în secolul al XIX-lea, științele naturii au avut un caracter predominant *empiric*, relația dintre obiectele cercetate și existența în genere rămânând relativ neproblematică. Problematizarea propriu-zisă a survenit în momentul când știința a dobândit un caracter predominant *teoretic*; atunci, vechea relație cu obiectele studiate a fost atunci pusă în discuție (în cazul fizicii, mari transformări conceptuale, instrumentalizarea și matematizarea). Cu îndreptățire s-a afirmat că distincția *realitate obiectivă – realitate fizică* reprezintă un caz particular al distincției dintre *existență și obiectul cunoașterii*²⁰.

Dialogul filosofie-știință a fost de multe ori perturbat de neînțelegeri provenite din zona simțului comun, privind statutul și rolul filosofiei față de creația științifică, respectiv importanța raționalității științifice pentru demersul filosofic. Ele au declanșat reacții critice, cu scopul regăsirii specificului filosofiei, pe fundalul unor corecte aprecieri și reevaluări ale relației acesteia cu știința.

¹⁸ *Ibidem*, p. 151–153; vezi și I. Pârvu, *Introducere în epistemologie*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 205–206.

¹⁹ Vezi I. Pârvu, *Existență și realitate în știință și filosofie*, București, Edit. Politică, 1977, cap. I (*Realitatea fizică*, passim).

²⁰ *Ibidem*, p. 27–28 și 41.

Există cel puțin două idei teoretice, lansate de anumiți gânditori în diferiți timpi istorici, care și-au pus amprenta asupra mentalităților privind specificul și identitatea filosofiei; ele ar putea fi enunțate în felul următor:

– *filosofia este reductibilă la știință* (fie printr-o „reformă internă” procesului ideatic, fie printr-o „convertire” metodologică impusă în scopul subordonării directe a filosofiei nevoilor științei);

– *filosofia se apropie de un sfârșit inevitabil* (prin înlocuirea ei, fie de către știință, fie de către alte creații spirituale umane).

Prima teză a fost infirmată de însuși eșecul istoric al pozitivismului (în special în varianta pozitivismului logic „ortodox”). În pofida convingerii persistente timp de secole că filosofia ar fi o știință, chiar mai mult, o „știință a științelor” (crezul renesanțist), iar din secolul al XIX-lea că ea reprezintă numai un stadiu tranzitoriu în evoluția spirituală a omenirii, filosofia nu numai că a infirmat – prin continuitate și perpetuă diversificare – atari impresii, dar a demonstrat implicit netemeinicia unor asemenea pretenții. Astăzi, ea se prezintă polimorf, ca *transcendentalism*, *fenomenologie*, *filosofie „existențială”*, *filosofie analitică* etc., nefiind transparentă o cale de „reducție” a acestor specii la un gen singular.

Cât despre „sfârșitul filosofiei” – temă la modă cândva –, ea pare a-și găsi acum tot mai puțini adepți. De multe ori, incapacitatea sesizării situației paradoxale a afirmațiilor despre un pretins „sfârșit inevitabil” al filosofiei („cal de bătaie” cu vechi state de servicii al simțului comun), produce un efect hilar, fiindcă acela care spune că filosofia va lua sfârșit într-o zi o face el însuși de pe o poziție filosofică. Desigur, în modernitatea târzie (sau post-modernism) se vorbește despre „sfârșitul” filosofiei, dar în accepțiunile sale tradiționale, fiind, totuși, rare vocile nihiliste care-i prevăd un final absolut și definitiv. Dacă filosofia ar avea un sfârșit, acesta ar fi unul al abandonării reflecțiilor despre ființa și condiția umană în univers, despre existență și cunoaștere, conștiință și valori. Înțelesul rațional al tezei „sfârșitului filosofiei” apare în sensul necesității renunțării la vehicularea unui anumit fond ideatic devenit caduc și rămas de o importanță pur istorică, ori la idei extreme, care ies de fapt și în final de pe făgașul raționalității filosofice.